

การพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของผู้บริหารสถานศึกษา

Development of ethical behavior of educational institution administrators

พระชัยณรงค์ ศรีพรเจริญชัย^{1*}, นภาพร ไชยยา², ศุภกฤต อินทรส³
Chainarong Sriporncharoenchai^{1*}, Napaporn Chaiya², Supakrit Intarot³

สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬารามราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

Affiliation Master of Education Program in Educational Administration.

Mahamakut Buddhist University Lanna Campus

E-Mail chainarong0902419148@gmail.com, Napapornchaiya0@gmail.com, Kimmindongi@gmail.com

* Corresponding Author

บทคัดย่อ

ผู้บริหารสถานศึกษาในยุคปัจจุบัน ควรเกิดความตระหนักถึงพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของผู้บริหารสถานศึกษา ที่จะส่งผลต่อการภาพรวมในการพัฒนาการบริหารสถานศึกษา รวมถึงนำไปใช้ในการปรับปรุง แก้ไขหรือพัฒนาบุคลากรในสถานศึกษา ซึ่งสามารถส่งผลให้การดำเนินงานบรรลุผลสำเร็จตามที่ต้องการ การตระหนักถึงคุณธรรมจริยธรรม จึงเป็นเรื่องที่สำคัญสำหรับการบริหารงาน และพิจารณานำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับภารกิจของผู้บริหาร เพื่อเกิดประโยชน์ต่อองค์กรและสังคมอย่างแท้จริง เมื่อผู้บริหารมีการสนับสนุนและส่งเสริมการใช้หลักธรรม คือ หลักการครองตน ครองคน และครองงานให้เกิดขึ้นภายในสถานศึกษาย่อมนำพาผู้ร่วมงานมีพฤติกรรมอันเป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้อื่นก็จะเกิดความเข้าใจอันดี และทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: 1. พฤติกรรมเชิงจริยธรรม; 2. ผู้บริหาร; 3. การบริหารสถานศึกษา

Abstract

Educational institution administrators in the present era There should be awareness of the ethical behavior of educational institution administrators. that will affect the overall picture in the development of educational institution administration Including using it to improve, correct or develop personnel in educational institutions. This can result in the administration achieving the desired results. awareness of morality and ethics Therefore, it is an important matter for management and consider adapting it to suit the mission of the executives to truly benefit the organization and society When administrators encourage and promote the use of Dhamma principles, that is, principles of self-control, people control, and work control within the educational institution, it will lead co-workers to behave as good examples towards others, which will lead to good understanding. and work together effectively

Keywords: 1. Ethical behavior; 2. administrators; 3. school administrators

บทนำ

ในปัจจุบันสภาพสังคมไทยหรือผู้บริหารประเทศได้ให้ความสำคัญในเรื่องของจริยธรรม และมีนโยบายให้ทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐและเอกชนที่วางรูปแบบองค์กรให้มีความสุจริต มีความโปร่งใส และตรวจสอบได้ ถ้าหากกลับมามองด้านการบริหารสถานศึกษา หากผู้บริหารสถานศึกษาที่ขาดจริยธรรมย่อมนำมาซึ่งความขัดแย้ง ความสับสนต่อความคิด การกระทำ และความยับยั้งชั่งใจ ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษา ในฐานะที่เป็นผู้นำนโยบายทางการศึกษา ควรยึดถือแนวทางปฏิบัติที่อยู่ในกรอบของคุณธรรม ให้การบริหารให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผล และประโยชน์สูงสุด ควบคู่ไปกับการรู้ ความสามารถ มีมุมมองวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล

ตามพระราชบัญญัติมาตรฐานทางจริยธรรม พ.ศ. 2562 หมวด 1 มาตรฐานทางจริยธรรมและประมวลจริยธรรม มาตรา 5 ได้กำหนดมาตรฐานทางจริยธรรม คือ หลักเกณฑ์การประพฤติปฏิบัติอย่างมีคุณธรรมของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งจะต้องประกอบด้วย

- (1) ยึดมั่นในสถาบันหลักของประเทศ อันได้แก่ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข
- (2) ซื่อสัตย์สุจริต มีจิตสำนึกที่ดี และรับผิดชอบต่อหน้าที่
- (3) กล้าตัดสินใจและกระทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม
- (4) คิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว และมีจิตสาธารณะ
- (5) มุ่งผลสัมฤทธิ์ของงาน
- (6) ปฏิบัติหน้าที่อย่างเป็นธรรมและไม่เลือกปฏิบัติ
- (7) ดำรงตนเป็นแบบอย่างที่ดีและรักษาภาพลักษณ์ของทางราชการ

มาตรฐานทางจริยธรรมตามวรรคหนึ่ง ให้ใช้เป็นหลักสำคัญในการจัดทำประมวลจริยธรรมของหน่วยงานของรัฐที่จะกำหนดเป็นหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติตนของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เกี่ยวกับสภาพคุณงามความดีที่เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องยึดถือสำหรับการปฏิบัติงาน การตัดสินใจความถูกต้อง การปฏิบัติที่ควรกระทำหรือไม่ควรกระทำตลอดจนการดำรงตนในการกระทำความดีและละเว้นความชั่ว (พระราชบัญญัติมาตรฐานจริยธรรม, 2562)

คุณธรรมจริยธรรม มีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพผู้บริหารอย่างยิ่ง กล่าวคือ คุณธรรมจริยธรรมเป็นคุณสมบัติที่แสดงถึงความดีงามและความถูกต้องของบุคคล ในการแสดงพฤติกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและต่อผู้อื่น และสำหรับผู้บริหาร ที่ถือเป็นคุณสมบัติที่แสดงถึงความดีงามและความถูกต้อง ที่มีอยู่ภายในจิตใจของผู้บริหาร ซึ่งทำให้ผู้บริหารปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้อง เหมาะสม และเป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไป ส่งผลให้มีความสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2539 : 244-245) ที่ได้อธิบายถึงการพัฒนามนุษย์ไว้ว่า จะต้องพัฒนาให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ทั้ง 3 ด้านเป็นการดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์อิงอาศัยเป็นปัจจัยส่งผลต่อกันและต้องพัฒนาไปด้วยกัน สามารถสรุปได้ดังนี้

1. พฤติกรรม สำหรับพฤติกรรมที่ดีงาม คือ พฤติกรรมทางกาย วาจา ที่แสดงออกมามีผลต่อตัวเองและผู้อื่น ตามลักษณะที่แสดงพฤติกรรมออกมา เช่น ความมีวินัย ไม่เบียดเบียน การประกอบสัมมาชีพ การรู้จักประมาณ เป็นต้น เป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและช่วยให้ปัญญาเจริญงอกงาม

2. จิตใจ สำหรับจิตใจเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นตัวชี้ว่าพฤติกรรม ต้องสร้างความศรัทธาเชื่อมั่นในการทำความดี หรือสร้างแรงจูงใจให้ทำความดี บ่มเพาะให้มีจิตใจที่ดีงามมั่นคงเข้มแข็ง สามารถควบคุมอารมณ์และจิตใจของตนเองได้ในกรณีที่ต้องเผชิญกับสิ่งยั่วยุต่างๆ จากภายนอก

3. ปัญญา เป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวจัดปรับพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดี เป็นตัวนำสู่จุดหมายแห่งอิสรภาพและความสุข ต้องพัฒนาให้มีทัศนคติที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต ใช้วิธีคิดอย่างมีเหตุผล มีวิธีคิดแก้ปัญหาและตัดสินใจอย่างถูกต้องบนฐานของปัญญา การพัฒนาปัญญานี้ต้องควบคู่และอิงอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ ดังนั้น คุณธรรมและจริยธรรม จึงมีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพผู้บริหาร สังคมใดมีผู้บริหารที่ไร้คุณธรรมจริยธรรม สังคมนั้นก็จะมีแต่ความสับสน วุ่นวาย และขาดความสงบสุข ผู้บริหารที่ใช้หลักคุณธรรมและจริยธรรมในการบริหารงานย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ต่อวิชาชีพ และต่อสังคมหลายประการ คือ

- 1) ทำให้ได้รับความไว้วางใจและความเชื่อมั่นในการบริหารงาน อันจะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงการประกอบวิชาชีพ
- 2) ทำให้ได้รับค่านิยมยกย่องสรรเสริญ และเป็นที่ยอมรับของผู้ใต้บังคับบัญชา
- 3) ทำให้มีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ไร้ภัยอันตรายใดๆ เพราะแวดล้อมไปด้วยบุคคลและศิษย์ที่ให้ความรัก ความเคารพนับถือ
- 4) ครอบครัวมีความอบอุ่นและมั่นคง เป็นแบบอย่างที่ดีของครอบครัว ผู้ใต้บังคับบัญชา และสังคมทั่วไป
- 5) ทำให้องค์กรหรือหน่วยงานของตนได้รับความร่วมมือ สนับสนุนช่วยเหลือจากประชาชน ชุมชน ในการพัฒนาอย่างเต็มที่
- 6) ทำให้สังคมและชุมชนเกิดสันติสุข และได้รับการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เพราะสมาชิกของสังคมมีคุณธรรมจริยธรรม

จะเห็นได้ว่า ผู้บริหารมีความสำคัญที่จะช่วยนำพาสถานศึกษาไปสู่เป้าหมายแห่งความสำเร็จ ไม่เพียงแต่ความสามารถด้านการบริหารเพียงเท่านั้น ผู้บริหารที่ดีจะต้องมีพฤติกรรมเชิงจริยธรรม ที่ส่งผลต่อการเพิ่มประสิทธิผลการบริหารสถานศึกษา เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาการบริหารสถานศึกษา รวมถึงนำไปใช้ในการปรับปรุง แก้ไข หรือพัฒนา ซึ่งสามารถส่งผลให้สถานศึกษาบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ในสังคมไทยจึงคาดหวังว่าผู้บริหารที่ดีนั้น ควรจะต้องมีคุณธรรมในการบริหารงาน โดยในทางพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สามารถนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับนักบริหาร เพื่อให้ผู้บังคับบัญชา หรือผู้ใต้บังคับบัญชา ได้เห็นความเป็นนักปกครองที่เป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่น รวมถึงเป็นนักบริหารที่สร้างประโยชน์ต่อสถานศึกษา โดยหลักธรรมในการบริหารสถานศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนา สามารถสรุปได้ 3 ประการ คือ 1) หลักธรรมการครองตน ผู้บริหารที่ดีจะต้องสามารถบริหารจัดการ ควบคุมตนเองให้ดีเสียก่อน จึงจะเป็นบุคคลที่จะบริหาร สั่งการบุคคลอื่นได้ 2) หลักธรรมการครองคน เมื่อนักบริหาร สามารถที่จะบริหารตนเองได้ดีแล้ว ก็สามารถบริหารผู้อื่นได้ และ 3) หลักธรรมการครองงาน เมื่อนักบริหารพร้อม คนพร้อม จะนำพาสถานศึกษาไปสู่เป้าหมาย นั่นคือความสำเร็จของการบริหารงานที่จะสร้างบรรยากาศแห่งความสุขของการทำงานได้

พฤติกรรมเชิงจริยธรรมด้านการครองตน

นักบริหารที่ดี ควรมีพฤติกรรมเชิงจริยธรรมด้านการครองตน โดยมีหลักธรรมพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่จะส่งผลให้ทุกคนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข โดยเชื่อว่าคนจะประเสริฐได้ก็ต่อเมื่อมีคุณธรรม ประกอบด้วย

เมตตา คือ การปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข

การเห็นผู้ใต้บังคับบัญชามีความสุข เป็นสิ่งที่ผู้บริหารต้องคำนึงถึง ควรดูแลเอาใจใส่สนับสนุนการทำงาน เพื่อให้ผู้ใต้บังคับบัญชารู้สึกว่าตนไม่ได้โดดเดี่ยว อบอุ่น และมีความสุขในการทำงานมากขึ้น

กรุณา คือ การปรารถนาที่จะช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

ร่วมสร้างสรรค์อุดมการณ์ การปฏิบัติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น เพราะการทำงานร่วมกันต้องช่วยเหลือกันด้วยกำลังกาย กำลังความคิด และกำลังใจ และ สมนัดตา หรือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ ประพฤติเสมอต้นเสมอปลาย ผู้ทำงานร่วมกันทุกคนจะต้องไม่ถือตัว มีความเสมอภาค วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ทำตนให้เป็นที่น่ารัก น่าเคารพ นับถือ และนำให้ความร่วมมือช่วยเหลือ

สมานัตตตา คือการวางตนให้เหมาะสม ไม่ถือตัวจนเกินฐานะตน เสมอต้นเสมอปลาย มีความเคารพ นอบน้อม

การปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย การทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบ ร่วมเผชิญ และแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน ไม่ถือเราถือเขา รู้จักผูกมิตรกับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้งยังช่วยเหลือ ย่อมเกิดความสุข และความสามัคคีในหมู่คณะ

จะเห็นได้ว่า สังคหวัตถุ เป็นหลักธรรมที่ครอบคลุมคำสอนที่เกี่ยวกับ ทาน จาคะ การบริจาค การเอื้อเฟื้อ การช่วยเหลือ การเสียสละ การอนุเคราะห์ ไว้ด้วยกัน ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สอนให้ทุกคนไม่เป็นคนที่เห็นแก่ตัว ไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก ถ้ามนุษย์ทุกคนถือว่านี่เรา นี่พวกของเรา นั่นพวกของผู้อื่น มีมากขึ้นในตัวมนุษย์ ความเข้าใจความเห็นอกเห็นใจในเพื่อนมนุษย์ด้วยกันก็จะหมดไปในทันที จะไม่ต่างอะไรกับสัตว์เดรัจฉาน สังคมก็จะมีแต่ความแห้งแล้งน้ำใจ ความเอือมอาทรในเพื่อนร่วมโลกด้วยกันก็จะหมดไป กลายเป็นการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมแบบตัวใครตัวมัน พระพุทธศาสนาได้วางหลักการสังคมสังเคราะห์ให้มนุษย์ในสังคมได้ปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุ 4 ซึ่งเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ เป็นเครื่องผูกมิตรไมตรี เป็นเครื่องสร้างมนุษย์สัมพันธ์ และเป็นธรรมที่ชนะเลิศจนจะเห็นได้ว่าหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักการสังเคราะห์ที่สามารถนำไปปรับใช้กับบุคคลในสังคมได้ตามกาลเทศะ รู้ว่าควรจะสังเคราะห์ใคร เมื่อใด และอย่างไร ทำให้สามารถสังเคราะห์ผู้คนได้เป็นจำนวนมาก สังคหวัตถุเป็นหลักธรรมที่ปฏิบัติได้เสมอ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

พฤติกรรมเชิงจริยธรรมด้านการครองคน

พฤติกรรมเชิงจริยธรรมด้านการครองคน จะใช้หลักอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่เป็นทางแห่งการนำมาซึ่งความสำเร็จของการทำงาน ประกอบด้วย

ฉันทะ คือความพอใจ ใฝ่หาความรู้

ทำให้เป็นผู้มีความพอใจ และมีใจรักต่องาน ทำให้เกิดความรู้สึกเต็มใจในการทำงาน เกิดการทำงานด้วยความสุข ไม่รู้สึกเบื่อหน่ายง่าย ไม่เกิดอาการท้อแท้ ช่วยให้งานดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง และเกิดการสร้างสรรค์ในงาน

วิริยะ คือความพากเพียร พยายาม มีความอดทน ไม่ย่อท้อ

ทำให้เป็นคนหมั่นเพียร และขยันในการทำงาน ไม่มีความเกียจคร้าน มุ่งมั่นที่จะทำงานให้เสร็จ ผู้ที่ขาดความขยัน ย่อมทำงานขาดๆเกินๆหรือมักทำงานนั้นไม่สำเร็จ หรือหากสำเร็จก็สำเร็จล่าช้า และไม่มีประสิทธิภาพ

จิตตะ คือความตั้งใจแน่วแน่ในการปฏิบัติงานนั้น ๆ

ทำให้เป็นคนมีความมุ่งมั่น และจดจ่อกับงานที่ทำ จิตมีความแน่วแน่ และมั่นคงต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ช่วยให้งานดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องตามกระบวนการ ทราบความเป็นไปของงานอยู่เสมอ

วิมังสา คือการใช้สติปัญญาพิจารณารอบคอบ และละเอียดถี่ถ้วน เพื่อมุ่งให้งานสำเร็จ

ทำให้เป็นผู้ที่รู้จักคิด วิเคราะห์ในงาน ช่วยทำให้ทราบ และเข้าใจในกระบวนการของงาน และหากเกิดปัญหาที่ย่อมเกิดแนวทางในการแก้ปัญหาได้อย่างง่ายดาย งานไม่ผิดพลาด และทำงานตามกรอบที่วางไว้ให้

ประสบความสำเร็จ ถ้าขาดวิมิงสาจะทำให้เป็นคนทำงานไม่มีหลักการ ทำงานไม่มีแนวทาง ไม่มีแบบแผน ซึ่งยากที่จะเกิดความสำเร็จได้โดยง่าย

จากที่กล่าวมาข้างต้น อิทธิบาท แปลว่า ธรรมเครื่องให้ถึงอิทธิ (ฤทธิ์ หรือความสำเร็จ) หรือธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ หรือแปลง่าย ๆ ว่า ทางแห่งความสำเร็จ มี ๔ อย่าง คือ ฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความมีใจจดจ่อ) และวิมิงสา (ความสอบสวนไตร่ตรอง) แปลให้ง่ายตามลำดับว่า มีใจรักพากเพียรทำ เอาจิตฝึกใฝ่ ใช้ปัญญาสอบสวน (วิถญาณเวศกวัน)

สรุป

การที่จะพัฒนาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของผู้บริหาร ควรมีการใช้หลักธรรมและส่งเสริมให้ผู้อื่นใช้ในการบริหารสถานศึกษาหรือใช้ปฏิบัติงานในชีวิตประจำวัน คือ หลักการครองตนครองคนและครองงานให้เกิดกระบวนการขึ้นภายในสถานศึกษา ผู้บริหารที่ดี เป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้อื่นทั้งในสถานศึกษาและสังคมโดยรวม มีความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ยินดีหรือเห็นผู้อื่นได้ดี วางใจเป็นกลาง ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อ พูดคำที่ดี พูดจริงทำจริง ทำงานที่เป็นประโยชน์ระหว่างกัน และเพื่อส่วนรวม วางตนให้เหมาะสม พอใจในงานที่ได้รับมอบหมาย ใฝ่หาความรู้ พากเพียร พยายาม มีความตั้งใจแน่วแน่ในการปฏิบัติงาน พิจารณาอย่างรอบคอบ และละเอียดถี่ถ้วน ดังนั้น เมื่อผู้บริหารมีการนำหลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาพฤติกรรมโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือหลักการครองตน ครองคน และครองงาน ในการบริหารสถานศึกษา ผู้ร่วมงานที่ปฏิบัติงานก็จะเกิดความรักความสามัคคี ความเข้าใจที่ดีต่อกัน อันจะส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาสถานศึกษาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กัลยาณมิตร. (สิงหาคม, 4, 2558). *ความเป็นมาของพรหมวิหาร 4*. https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=9004
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2539). *การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) พิมพ์ครั้งที่ 2*. สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระปลัดณรงค์ศักดิ์ วิสุทธิเมธี และคณะ. (2562). *สังคหวัตถุองค์ธรรมแห่งการสังคมสงเคราะห์. วารสารพุทธมคค์ ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิภิตาราม*, 4(2). 10-19. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/bdm/article/view/233568/160443>
- พระราชบัญญัติมาตรฐานจริยธรรม พ.ศ. 2562. (เมษายน, 15, 2562). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136 ตอนที่ 50. หน้า 2. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2562/A/050/T_0001.PDF
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์. (ม.ป.ป.). *การเจริญสมาธิตามหลักอิทธิบาท*. วัตถญาณเวศกวัน. <https://book.watnyanaves.net/buddhadhamma/index.php?cid=349&pid=4>
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2562). *พระราชบัญญัติมาตรฐานทางจริยธรรม พ.ศ. 2562*. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2562/A/050/T_0001.PDF
- สุขภาพจิต/ศาสนา. (ม.ป.ป.). *อิทธิบาท 4 และแนวทางปฏิบัติ*. <https://thaihealthlife.com/อิทธิบาท4/>